

تحلیلی بر درجه توسعه یافتگی شهرستان‌های استان آذربایجان غربی

رحمت‌اله بهرامی* - استادیار دانشگاه پیام نور، گروه جغرافیا، اسلام آباد غرب، ایران
خلیل عطار - کارشناس ارشد اقتصاد نظری، استانداری کردستان، کردستان، ایران

پذیرش نهایی: ۹۰/۹/۲۵

دریافت مقاله: ۸۹/۱۰/۲۸

چکیده

توسعه سریع و شتابان شهرنشینی در کشورهای در حال توسعه و تمرکز روز افزون جمعیت و فعالیت‌ها در برخی از مناطق، توازن و تعادل منطقه‌ای را برهم زده است. چنین ویژگی را می‌توان معلول سیاست‌های رشد قطبی شدن دانست که در نتیجه آن بخش عمده‌ای از امکانات کشور در یک یا چند منطقه متمرکز و سایر مناطق از پروسه توسعه باز می‌مانند. برای ایجاد تعادل مکانی و نظم فضایی، علم برنامه‌ریزی منطقه‌ای مطرح و هدف آن رفع نابرابری‌های منطقه‌ای و ناحیه‌ای می‌باشد. این مقاله در راستا تمرکز گرایی و تحلیل نابرابری‌های منطقه‌ای در سطح ناحیه‌ای (استان آذربایجان غربی) از نظر امکانات و خدمات در زمینه‌های مختلف می‌پردازد. تحقیق به دنبال پاسخ به این سؤال است که تفاوت توسعه و نابرابری‌های ناحیه‌ای در شهرستان‌های استان آذربایجان غربی به چه اندازه است؟ آیا ارتباطی بین سطح توسعه و نرخ شهرنشینی در کشور وجود دارد؟ روش تحقیق به صورت توصیفی-تحلیلی بوده که در آن ۲۴ شاخص کمی و کیفی انتخاب و بعد از وزن دهی به آنها با استفاده از روش آنتروپی شانون، ۱۴ شهرستان استان آذربایجان غربی با روش تاپسیس خطی درجه توسعه یافتگی با تعیین رتبه‌بندی مشخص و سپس با استفاده از ضریب همبستگی ارتباط سطح توسعه با نرخ شهرنشینی در استان بررسی شده است. نتایج تحقیق ضمن ارائه رتبه بندی شهرستان‌های استان به لحاظ توسعه؛ مؤید ارتباط معنادار بین سطح توسعه یافتگی شهرستان‌های استان با نرخ شهرنشینی آنها دارد.

واژگان کلیدی: سطح توسعه، تاپسیس خطی، آنتروپی شانون، نرخ شهرنشینی، آذربایجان غربی

۱. مقدمه

برنامه‌ریزان و کارشناسان، ضرورت توسعه متعادل را به دلایل مختلفی مطرح می‌سازند: اول تأمین عدالت اجتماعی به منظور برخورداری عادلانه و منطقی از امکانات و خدمات. دوم: ملاحظات سیاسی به عنوان عاملی برای کاهش ناآرامی‌ها سیاسی که در نهایت می‌تواند منجر به واگرایی بیانجامد. و سوم ملاحظات اقتصادی و اجتماعی که موجب جلوگیری از مهاجرت روستائیان به شهرها می‌گردد.

شناخت نابرابری‌ها و عدم تعادل‌ها در چارچوب محدوده‌های جغرافیایی مختلف قابل طرح می‌باشند. این محدوده‌های جغرافیایی شامل: سطوح بین‌المللی، ملی، منطقه‌ای و محلی است و لازمه گام برداشتن در این راستا شناخت وضعیت موجود هریک از اجزاء مجموعه‌های برنامه‌ریزی اعم از کشور، استان و شهرستان و بخش و در نتیجه پی بردن به اختلافات و تفاوت‌های موجود و سیاستگذاری در جهت رفع و کاهش نابرابری‌ها در هریک از اجزاء این مجموعه می‌باشد (نظم فر و نادرپور، ۱۳۸۸: ۱). "در این زمینه توجه به نابرابری‌های منطقه‌ای در قالب شاخص‌ها از جمله مهمترین ابزارهای برنامه‌ریزی بشمار می‌رود که از طریق آن برنامه‌ریزان قادر به ارزیابی نتایج اجرای برنامه‌ها در بستر محدوده‌های جغرافیایی خواهند بود. این موضوع در صورتی منطقی و عملی مورد توجه برنامه‌ریزان قرار گیرد می‌تواند نقاط ضعف، قوت برنامه‌ریزی را در بخش‌های مختلف به شکل بارز نمایان ساخته و مناطق برنامه‌ریزی را از نظر میزان برخورداری در قالب سلسله مراتب و واحدهای همگن مشخص نماید" (زالی: ۱۳۷۹: ۲).

نحوه توزیع امکانات و خدمات، با مطالعه تطبیقی شاخص‌ها در زمینه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و کالبدی قابل تحلیل می‌باشند. شاخص‌ها می‌توانند وضعیت محدوده‌های مختلف جغرافیایی را به صورت تطبیقی نشان داده و آنها را از نظر امکانات و تنگناها رده بندی کرده و اولویت بخشد. بنابر این با کمک این شاخص‌ها می‌توان تصویری از میزان بهره مندی نواحی را خدمات ارائه داد.

در این تحقیق با استفاده از روش تاپسیس خطی و وزن دهی به روش آنتروپی شانون کلیه ۳۳۶ شهرستان کشور و سپس شهرستان‌های استان آذربایجان غربی از نظر سطح توسعه رتبه‌بندی شده‌اند که در نوع خود به لحاظ گستردگی مطالعه و استفاده از روشهای گوناگون قابل توجه است.

این مطالعه به دنبال بررسی دو فرضیه اصلی می‌باشد و هدف مطالعه پی‌بردن به صحت و سقم این فرضیات می‌باشد.

- به نظر می‌رسد سطح توسعه بین شهرستان‌های کشور و استان آذربایجان غربی دارای تفاوت‌های اساسی باشد.

- به نظر می‌رسد که ارتباط معناداری بین سطح توسعه شهرستان‌ها و نرخ شهرنشینی

نتایج این مطالعه در راستای کاهش نابرابری‌های ناحیه‌ای، منطقه‌ای و ملی که از اهداف اصلی برنامه‌ریزی‌های توسعه می‌باشد؛ می‌تواند راهگشا باشد. رابطه بین سطح توسعه و نرخ شهرنشینی می‌تواند یکی از کلیده‌های اساسی در رفع ابهامات موجود باشد.

۲. مروری بر ادبیات موضوع

در خصوص مفهوم توسعه و علل و عوامل آن، تأثیرات عدم تعادل‌ها و رابطه توسعه و شهرنشینی، هم در سطح کشور و هم در متون علمی خارجی مطالعاتی صورت گرفته است که در دو بخش ارائه می‌شود:

الف) در پی اثبات رابطه توسعه صنعتی و رشد شهری کشورها (شوای) معتقد است که افزایش روند جمعیت شهری به پدیده انقلاب صنعتی بر می‌گردد. پیدایش و اهمیت این پدیده متناسب با درجه و سطح صنعتی شدن کشورها است (حیبی، ۱۳۷۵: ۶). عده‌ای معتقد است که نقش شهرهای میانه اندام در توسعه یکپارچه ناحیه‌ای چشمگیر است (Rondinelli, 1985:195).

در سال ۱۷۶۳، آندرسون روشی به نام تاکسونومی را ارائه نموده که در سال ۱۹۵۰ توسط ریاضی‌دانان بسط داده شده و در سال ۱۹۶۸ به عنوان روشی برای طبقه‌بندی درجه توسعه یافتگی بین کشورهای مختلف توسط پروفیسور هالوینگ بکار گرفته شد. در سال ۱۹۹۶ ریچارد مورفی جهت تعیین توسعه یافتگی نقاط شهری این کشور از طریق تعیین حوزه نفوذ شهرها، پارامترها شاخص‌هایی چون مهاجرت‌های روزانه و دایم، تأسیسات و تجهیزات شهری را به کار گرفت.

به نظر استلی هر تغییری در ساختار اقتصادی و اجتماعی سنتی جوامع بسوی آن چه که مدرن شدن نامیده می‌شود؛ توسعه تلقی می‌شود. به عبارت دیگر جوامع سنتی-کشاورزی در فرآیند نوگرایی می‌بایست جای خود را به جوامع مدرن شهری-صنعتی بدهند (Astle, 1989:13). کلارک معتقد است هر ترقی یا پیشرفت در تسهیلات رفاهی و توزیع آنها از مفاهیم توسعه محسوب می‌شود. بعبارت دیگر توسعه در کنار افزایش شاخص‌های اقتصادی با تغییرات دموگرافیکی، اقتصادی و تکنولوژیکی همراه است. (Clark, 1988:165). و بالاخره عده‌ای بر این باورند که توسعه ایده و تمرینی است که از اوایل قرن نوزدهم بوجود آمد. این مفهوم با ایده پیشرفت، تفاوت دارد (Cowen, Shenton, 1996:1).

ب) کریم‌زاده در کتاب برنامه‌ریزی ناحیه‌ای، شاخص Z (توسعه مرکب اقتصادی) را برای استان تهران (دارای بالاترین درصد شهرنشینی) با ۳/۱۸، بالاترین و برای کردستان و کهگیلویه و بویراحمد (با کمترین میزان شهرنشینی) به ترتیب با ۱/۴- و ۱/۳- کمترین

میزان محاسبه کرده است (حسین‌زاده دلیر، ۱۳۸۵: ۹۰). نامبرده در ادامه اشاره می‌کند عمده‌ترین ابزار کاهش نابرابری‌های ناحیه‌ای، سکونتگاه‌های شهری می‌باشد (حسین‌زاده دلیر، ۱۳۸۵: ۹۲)

شکویی معتقد است که امتیازات اقتصادی و وجود امکانات و تأسیسات شهرها از عوامل توسعه در سیستم‌های شهری کشورهای جهان سوم هستند. (شکویی، ۱۳۷۲: ۳۴۷). در بخش دیگری از کتاب برنامه‌ریزی ناحیه‌ای، حسین‌زاده دلیر بعد از محاسبه سطح توسعه در ابعاد گوناگون به این نتیجه رسیده‌است که استان‌های دارای جمعیت شهرنشین بالاتر در شاخص‌های توسعه صنعتی، نیروی انسانی، باسوادی و فرهنگی دارای رتبه‌های بالاتر می‌باشند. خاکپور با استفاده از آنالیز تاکسونومی به سنجش میزان توسعه یافتگی دهستان‌های شهرستان شیروان اقدام نمود و دهستان‌های حومه و گلیان را به عنوان توسعه‌یافته معرفی کرده‌اند (خاکپور، ۱۳۸۵: ۱). حسین‌زاده و حسین ملکی در تحقیقی دیگر اقدام به رتبه‌بندی استان‌های کشور به ویژه استان همدان از نظر شاخص‌های توسعه نموده‌اند که براساس نتایج آن استان‌های تهران، اصفهان، گیلان و فارس در رده‌های بالاتر و کردستان، کهگیلویه و بویراحمد و سیستان و بلوچستان در رده‌های آخر قرار گرفته‌اند (حسین‌زاده و ملکی، ۱۳۸۵: ۱).

قرخلو و حبیبی بعد از محاسبه سطح توسعه‌یافتگی استان‌های کشور با روش تاکسونومی اظهار می‌دارند که رابطه معناداری بین مهاجرت و توسعه یافتگی وجود دارد (قره‌خلو و حبیبی، ۱۳۸۵). بدری و رونیزی با هدف ارزیابی مدل‌های کمی در سنجش میزان توسعه، شهرستان اسفراین را مورد بررسی قرار داده و به این نتیجه رسیده‌اند که با هر روش؛ نتایج متفاوتی بدست می‌آید لذا باید در انتخاب روش‌ها دقت کافی بعمل آید (بدری و رونیزی، ۱۳۸۵: ۱). رضوانی و حبیبی در یک طرح تحقیقاتی در سال ۱۳۷۹ با بررسی درجه توسعه‌یافتگی استان‌های کشور ضمن تعیین جایگاه استان‌ها در بخش‌های مختلف راهبردها و اولویت‌های توسعه هر کدام را مشخص نموده‌اند (رضوانی و حبیبی، ۱۳۷۹).

در سال ۱۳۶۹ دفتر اقتصاد و مسکن وزارت مسکن و شهرسازی هم اقدام به رتبه بندی توسعه یافتگی شهرهای کشور بر اساس سنجه‌های منتخب نموده است. همچنین در سال ۱۳۷۹ برای اولین بار درجه توسعه یافتگی استان‌های کشور با روش تحلیل عاملی توسط سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی وقت کشور انجام شده و رتبه استان‌ها و درجه توسعه هر کدام مشخص شده است (کارشناسان سازمان مدیریت، ۱۳۷۹: نتایج کلی). و در سال ۱۳۸۵ سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان مازندران ضمن بررسی سطح توسعه استان‌های کشور با روش شاخص‌های برگزیده؛ معتقد است که

نابرابری‌های توسعه بین استان‌های کشور در آینده افزایش خواهد یافت (معاونت اقتصادی سازمان مدیریت مازندران، ۱۳۸۵: ۱۰۱).

به‌فروز معتقد است توسعه عبارت است از عملکردی است که موجب رشد، گسترش و درک آنچه قبلاً بالقوه بوده؛ می‌گردد (به‌فروز، ۱۳۷۹). طالبی و زنگی آبادی در تحقیقی دیگر با استفاده از تحلیل عاملی و بر پایه ۳۴ فاکتور به سنجش HDI پرداخته و سهم هر عامل را در توسعه شهرهای کشور مشخص نموده‌اند (طالبی و زنگی آبادی، ۱۳۸۱: ۵۰).

شکویی و کاظمی شاخص ناموزون موریس را برای مناطق شهری قم محاسبه کرده و آنها را به پنج گروه برخوردار، نیمه برخوردار، بنیابین، نیمه محروم و محروم تقسیم کرده‌اند (شکویی و کاظمی، شماره مقاله ۴۳). و نهایتاً عده‌ای از محققین بر پایه ۵۸ شاخص و با روش تحلیل مؤلفه‌های اصلی و ضریب تغییرات (C.V.) به تحلیل نابرابری‌های توسعه در شهرستان تربت حیدریه اقدام و روستاها را به سه گروه نسبتاً توسعه یافته، در حال توسعه و محروم طبقه‌بندی کرده‌اند (کلانتری و دیگران ۱۳۸۲: ۴۴).

۳. روش شناسی تحقیق

این مطالعه به صورت توصیفی - تحلیلی و به روش کتابخانه‌ای و بر پایه داده‌های رسمی کشور صورت گرفته و از متد علمی روز مانند: تاپسیس خطی، آنتروپی شانون و تکنیک‌های آماری استفاده شده است. داده‌های مورد استفاده از نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۸۵، نتایج حساب‌های منطقه‌ای و سالنامه آماری کشور اخذ شده است. شاخص‌های مورد استفاده شامل: نرخ بیکاری، نرخ مهاجرت، نرخ بیسوادی، تراکم خانوار در واحد مسکونی، بار تکفل شغلی، نسبت مرکز بهداشتی و درمانی به نقاط جمعیتی، نسبت پزشک به نقاط جمعیتی، نسبت مدارس راهنمایی به نقاط جمعیتی، نسبت دبیرستان و هنرستان به نقاط جمعیتی، نسبت کتابخانه و کانون‌های پرورش فکری به نقاط جمعیتی، نسبت امکانات ورزشی به نقاط جمعیتی، نسبت روستاهای بهره‌مند از گاز به کل روستاها، نسبت روستاهای بهره‌مند از دفاتر پستی به کل روستاها، نسبت تعداد شرکت تعاونی‌های روستایی به کل روستاها، نسبت تعداد شعب بانک به نقاط جمعیتی، نسبت روستاهای بهره‌مند از آب آشامیدنی سالم به کل روستاها، نسبت مجموع جمعیت تحت پوشش کمیته امداد و بهزیستی به کل جمعیت، چگالی جمعیت، فاصله مرکز شهرستان از مرکز استان، فاصله مرکز شهرستان از نزدیکترین فرودگاه، فاصله مرکز شهرستان از نزدیکترین ایستگاه قطار، سرانه درآمد شهرداری‌ها، سرانه مالیات دریافتی، سرانه تولید ناخالص داخلی بدون نفت و نرخ شهرنشینی می‌باشند.

ساختار مدل TOPSIS^۱ و مراحل آن TOPSIS یکی از روش‌های MADM^۲ است که m گزینه را با توجه به n معیار رتبه‌بندی می‌کند. این روش اولین بار توسط yoon, Hwang در سال ۱۹۸۱ معرفی گردید (منظری حصار و محقر، ۱۳۸۴ : ۷۵). اساس این روش، انتخاب گزینه‌ای است که کمترین فاصله را از جواب ایده‌آل مثبت و بیشترین فاصله را از جواب ایده‌آل منفی دارد. مراحل کلی روش مذکور به صورت زیر است :

۱. تبدیل ماتریس تصمیم‌گیری موجود به یک ماتریس استاندارد.
۲. ایجاد ماتریس استاندارد موزون با مفروض بودن بردار وزن شاخص‌ها به عنوان ورودی الگوریتم.
۳. مشخص نمودن راه حل ایده‌آل مثبت و منفی.
۴. محاسبه اندازه فاصله از ایده‌آل‌های مثبت و منفی.
۵. محاسبه نزدیکی نسبی گزینه‌ها به راه حل ایده‌آل.
۶. رتبه بندی گزینه‌ها براساس نزدیکی نسبی آنها به راه حل‌های ایده‌آل.

روش TOPSIS به دو شیوه اقلیدسی و خطی قابل انجام است. لازم به ذکر است تعیین وزن شاخص‌ها به روش‌های مختلفی از قبیل: روش حداقل مربعات، روش حداقل مربعات لگاریتمی، روش بردار ویژه، روش تقریبی و روش آنتروپی شانون قابل انجام است. در این مقاله وزن شاخص‌ها براساس تکنیک آنتروپی شانون (عادل آذر و رجب‌زاده، ۱۳۸۱: ۱۴۳) تعیین گردیده و به عنوان ورودی به الگوریتم TOPSIS خطی وارد می‌شود.

تکنیک آنتروپی شانون جهت تعیین وزن شاخص‌ها در این روش ابتدا ماتریس داده‌های اولیه بر اساس فرمول زیر نرمال می‌گردد :

$$P_{ij} = \frac{r_{ij}}{\sum_{i=1}^m r_{ij}} \quad (1)$$

که در رابطه فوق P_{ij} مقدار نرمال شده شاخص j ام در مکان i ام ، r_{ij} مقدار شاخص اولیه و m تعداد گزینه‌هایی است که قابل رتبه بندی شدن هستند.

سپس E_j (آنتروپی هر شاخص) از مجموعه P_{ij} ها به ازای هر شاخص محاسبه می‌گردد:

$$E_j = -K \sum_{i=1}^m (P_{ij} \times \ln P_{ij}) \quad (2)$$

$$K = \frac{1}{\ln(n \times m)} \quad (3)$$

که در رابطه فوق n تعداد شاخص‌ها و m تعداد مکان‌هایی است که با هم مقایسه می‌شوند. براساس رابطه (۲)، عدم اطمینان یا درجه انحراف (d_j) هر یک از شاخص‌ها به صورت زیر بدست می‌آید:

و در نهایت وزن هر شاخص

$$d_j = 1 - E_j \quad (۴)$$

روش TOPSIS خطی (Olson, ۲۰۰۴: ۲ تا ۶) (W_j) به صورت زیر قابل محاسبه است:

$$W_j = \frac{d_j}{\sum_{j=1}^n d_j} \quad (۵)$$

در روش TOPSIS خطی، مرحله اول یا استانداردسازی شاخص‌ها براساس رابطه زیر صورت می‌گیرد:

ابتدا باید حداکثر مقدار هر شاخص X_j^+ و حداقل آن X_j^- مشخص شده و با استفاده از رابطه زیر نسبت به نرمال‌سازی اقدام گردد، در صورتی که شاخص‌هایی با جنبه مثبت و جنبه منفی به طور ترکیبی در نظر گرفته شده باشد، جنبه منفی را با معکوس کردن نتیجه آن به جنبه مثبت تبدیل می‌کنیم، در این صورت خواهیم داشت:

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{x_j^+} \quad x_{ij} > 0 \quad (۶)$$

$$r_{ij} = \frac{x_j^-}{x_{ij}} \quad x_{ij} < 0 \quad (۷)$$

پس از نرمال کردن شاخص‌ها، باید ماتریس استاندارد موزون بدست آید، که به صورت زیر است:

$$v_{ij} = r_{ij} \times w_j \quad (۸)$$

پس از تعیین ماتریس استاندارد موزون، باید جواب ایده‌آل مثبت و ایده‌آل منفی برای هر یک از شاخص‌ها تعیین گردد که به صورت زیر عمل می‌شود:

$$A^+ = [v_1^+, v_2^+, \dots, v_j^+, \dots, v_n^+] \quad (۹)$$

$$A^- = [v_1^-, v_2^-, \dots, v_j^-, \dots, v_n^-] \quad (10)$$

لازم به ذکر است که در روش خطی ایده‌آل مثبت هر شاخص برابر \max آن و ایده‌آل منفی هر شاخص برابر \min آن شاخص است.

بدست آوردن فاصله هر گزینه نسبت به ایده‌آل منفی و مثبت (S_i^+, S_i^-) :
فاصله گزینه i ام از ایده‌آل مثبت:

$$S_i^+ = \sum_{j=1}^n |v_{ij} - v_j^+| = \sum_{j=1}^n D_{ij}^+ \quad (11)$$

فاصله گزینه i ام از ایده‌آل منفی:

$$S_i^- = \sum_{j=1}^n |v_{ij} - v_j^-| = \sum_{j=1}^n D_{ij}^- \quad (12)$$

محاسبه نزدیکی نسبی هر گزینه به ایده‌آل‌ها (C_i^+) : این شاخص را جهت ترکیب کردن مقادیر S_i^+ و S_i^- و در نتیجه مقایسه گزینه‌ها نسبت به هم تعریف می‌کنیم :

$$C_i^+ = \frac{S_i^-}{S_i^+ + S_i^-} \quad (13)$$

رتبه‌بندی گزینه‌ها براساس مقادیر نزولی C_i^+ است به طوری که گزینه‌ای که دارای بیشترین مقدار C_i^+ باشد توسعه یافته‌ترین و گزینه‌ای که دارای کمترین مقدار C_i^+ باشد توسعه نیافته‌ترین گزینه به شمار می‌آید.

همچنین برای بررسی ارتباط بین درجه توسعه شهرستان‌ها و نرخ شهرنشینی از تکنیک ضریب همبستگی استفاده شده است.

۴. یافته‌ها

بعد از تعیین شاخص‌های منتخب، ابتدا با استفاده از روش آنتروپی شانون، وزن و اهمیت هر کدام از شاخص‌های بیست و چهارگانه محاسبه شده است. لازم به ذکر است در مقایسه شهرستان‌های کل کشور (۳۳۶ شهرستان) و شهرستان‌های آذربایجان غربی (۱۴ شهرستان) وزن‌های متفاوتی برای هر یک از شاخص‌ها بدست آمده است که نتایج در جداول (۱) و (۲) ارائه شده است. بعد از تعیین وزن و اهمیت هر کدام از سنجه‌های منتخب و بعد از اعمال وزن‌های بدست آمده با استفاده از روش Linear Topsis ابتدا اقدام به سنجش درجه توسعه شهرستان‌های استان آذربایجان غربی در مقایسه با کل شهرستان‌های کشور (۳۳۶ شهرستان) گردید و سپس در میان خود شهرستان‌های استان (۱۴ شهرستان) مقایسه به عمل آمده، پس از تعیین ضریب توسعه شهرستان‌ها و به منظور آزمون این فرض که آیا بین ضریب توسعه و نرخ شهرنشینی شهرستان‌ها ارتباط معناداری وجود دارد یا خیر از ضریب همبستگی استفاده گردید.

بررسی نتایج محاسبات وزن شاخص‌ها با استفاده از تکنیک آنتروپی شانون در حالت مقایسه کشوری براساس جدول (۱) نشان می‌دهد که بیشترین وزن برابر ۷/۸۷ درصد و مربوط به شاخص نسبت پزشک به تعداد نقاط جمعیتی و کمترین وزن برابر ۳/۳۷ درصد و مربوط به شاخص بار تکفل شغلی بوده است. همچنین در حالت مقایسه استانی بیشترین وزن برابر ۴/۴۸ درصد و مربوط به شاخص نسبت روستاهای بهره‌مند از گاز به تعداد کل روستاها و کمترین وزن برابر ۳/۸۷ درصد و مربوط به شاخص‌های بار تکفل شغلی و تراکم خانوار در واحد مسکونی بوده است. براساس نتایج مندرج در جدول (۳) در حالت مقایسه کشوری بهترین رتبه شهرستان‌های استان آذربایجان غربی برابر ۶۰ و مربوط به شهرستان ارومیه و بدترین رتبه برابر ۳۱۷ و مربوط به شهرستان سردشت بوده است. در حالت مقایسه استانی بهترین رتبه اول توسعه شهرستان‌های استان آذربایجان غربی مربوط به شهرستان ارومیه و رتبه آخر مربوط به شهرستان چالدران است. ضریب همبستگی محاسبه شده میان دو متغیر ضریب توسعه و نرخ شهرنشینی در حالت مقایسه کشوری برابر ۵۴/۷ درصد و در حالت مقایسه استانی برابر ۴۳/۸ درصد بوده که از لحاظ آماری در سطح اطمینان ۵ درصد معنا دار بوده و به مفهوم وجود رابطه مثبت تقریباً شدیداً میان دو متغیر مذکور است اگر چه این ارتباط در سطح کل کشور قوی تر از سطح استان است.

۵. بحث و نتیجه گیری

امروزه اقتصاددانان طرفدار رشد متوازن در مناطق مختلف کشور معتقدند که نظریه قطب رشد نه تنها در کاهش و رفع نابرابری‌های منطقه‌ای کشورهای کمتر توسعه یافته موفق نبوده بلکه باعث تشدید آن نیز شده است. از این رو ضرورت برنامه‌ریزی منطقه‌ای صحیح به منظور رفع عدم تعادل‌های فعلی و رسیدن به توسعه متوازن توصیه می‌گردد. مطابق دیدگاه این دسته از اقتصاددانان هدف از توسعه متعادل باید ایجاد بهترین شرایط و امکانات برای توسعه جامعه در همه نواحی باشد و تفاوت‌های زندگی بین ناحیه‌ای باید به حداقل برسد. نخستین قدم در برنامه‌ریزی منطقه‌ای شناسایی وضع موجود مناطق بوده و این شناسایی خود مستلزم تجزیه و تحلیل‌های مرتبط با آن است. از این رو برای تخصیص اعتبارات و توزیع منابع میان مناطق مختلف، شناسایی نواحی و سطح بهره‌مندی از مواهب توسعه ضروری است.

بر اساس اهداف اولیه مقاله ابتدا ضریب توسعه یافتگی شهرستان‌های استان را در مقیاس کلان (کشوری) و سپس در مقیاس منطقه‌ای (استانی) مورد بررسی قرار گرفته‌اند. نتایج نشان می‌دهد که مرکز استان که انتظار می‌رود در میان مراکز استان سی گانه کشور قرار بگیرد رتبه ۶۰ در کل کشور را به خود اختصاص داده است. به عبارت دیگر

تنها ارومیه در دهک دوم شهرستان‌ها قرار داشته و سلماس و خوی در دهک چهارم و سایر شهرستان‌ها در دهک‌های هفتم تا دهم قرار دارند. به عبارتی شهرستان ارومیه جزوه شهرستان‌های برخوردار، خوی و سلماس نیمه برخوردار و بقیه ۱۱ شهرستان جزو مناطق غیر برخوردار (محروم) تلقی می‌گردند. نگرش غالب در برنامه‌ریزی باید به صورت سیستمی که تمامی شبکه‌های شهری و سکونتگاه‌های انسانی را در ارتباط متقابل بهم نگرسته و حیات سیستم که کلیت فرضی آن منطقه خواهد بود در گروه روابط سالم و متعادل اقتصادی، اجتماعی و.. پایدار خواهد بود.

جدول ۱. عناوین و وزن شاخص‌ها جهت تعیین درجه توسعه یافتگی شهرستان‌های کشور

ردیف	عنوان شاخص	وزن شاخص
۱	نرخ بیکاری	3.54
۲	نرخ مهاجرت	3.41
۳	نرخ بیسوادی	3.39
۴	تراکم خانوار در واحد مسکونی	3.39
۵	بار تکفلی شغلی	3.37
۶	نسبت مراکز بهداشتی درمانی به تعداد نقاط جمعیتی	4.98
۷	نسبت پزشک به تعداد نقاط جمعیتی	7.87
۸	نسبت مدرسه راهنمایی به تعداد نقاط جمعیتی	3.93
۹	نسبت دبیرستان و هنرستان به تعداد نقاط جمعیتی	4.20
۱۰	کتابخانه و کانون پرورش فکری کودکان به تعداد نقاط جمعیتی	3.96
۱۱	تأسیسات ورزشی به تعداد نقاط جمعیتی	4.01
۱۲	روستاهای بهره‌مند از گاز به تعداد روستا	4.25
۱۳	روستاهای بهره‌مند از دفتر پستی به تعداد روستا	3.85
۱۴	شرکت تعاونی روستا به تعداد روستا	3.81
۱۵	شعبه بانک به تعداد نقاط جمعیتی	4.96
۱۶	روستاهای بهره‌مند از آب آشامیدنی سالم به کل روستاها	3.42
۱۷	جمعیت تحت پوشش کمیته امداد و بهزیستی به کل جمعیت	3.55
۱۸	چگالی جمعیت	3.42
۱۹	فاصله مرکز شهرستان از مرکز استان (km)	4.54
۲۰	فاصله مرکز شهرستان از نزدیکترین فرودگاه (km)	3.69
۲۱	فاصله مرکز شهرستان از اولین ایستگاه راه آهن (km)	3.63
۲۲	سرانه درآمد شهرداری‌ها (ریال)	3.60
۲۳	سرانه مالیاتی دریافتی (ریال)	3.54
۲۴	سرانه GDP بدون نفت (میلیون ریال)	4.29
۲۵	مجموع	100

جدول ۲. عناوین و وزن شاخص‌ها جهت تعیین درجه توسعه یافتگی شهرستان‌های استان آذربایجان غربی

ردیف	عنوان شاخص	وزن شاخص
۱	نرخ بیکاری	3.94
۲	نرخ مهاجرت	3.91
۳	نرخ بیسوادی	3.88
۴	تراکم خانوار در واحد مسکونی	3.87
۵	بار تکفلی شغلی	3.87
۶	نسبت مراکز بهداشتی درمانی به تعداد نقاط جمعیتی	3.91
۷	نسبت پزشک به تعداد نقاط جمعیتی	4.23
۸	نسبت مدرسه راهنمایی به تعداد نقاط جمعیتی	3.93
۹	نسبت دبیرستان و هنرستان به تعداد نقاط جمعیتی	3.98
۱۰	کتابخانه و کانون پرورش فکری کودکان به تعداد نقاط جمعیتی	3.93
۱۱	تأسیسات ورزشی به تعداد نقاط جمعیتی	3.94
۱۲	روستاهای بهره‌مند از گاز به تعداد روستا	4.48
۱۳	روستاهای بهره‌مند از دفتر پستی به تعداد روستا	4.23
۱۴	شرکت تعاونی روستا به تعداد روستا	3.97
۱۵	شعبه بانک به تعداد نقاط جمعیتی	4.05
۱۶	روستاهای بهره‌مند از آب آشامیدنی سالم به کل روستاها	3.89
۱۷	جمعیت تحت پوشش کمیته امداد و بهزیستی به کل جمعیت	3.92
۱۸	چگالی جمعیت	3.89
۱۹	فاصله مرکز شهرستان از مرکز استان (km)	4.01
۲۰	فاصله مرکز شهرستان از نزدیکترین فرودگاه (km)	4.07
۲۱	فاصله مرکز شهرستان از اولین ایستگاه راه آهن (km)	4.12
۲۲	سرانه درآمد شهرداری‌ها (ریال)	4.00
۲۳	سرانه مالیاتی دریافتی (ریال)	3.98
۲۴	سرانه GDP بدون نفت (میلیون ریال)	4.13
۲۵	مجموع	100

منبع: نتایج سرشماری، حساب‌های منطقه‌ای و سالنامه آماری کشور، ۱۳۸۵ و محاسبات محققین

جدول ۳. نتایج رتبه بندی شهرستان‌های استان آذربایجان غربی

شهرستان	برخوردار	نیمه برخوردار	غیربرخوردار
ارومیه	*		
سلماس، خوی		*	
نقده، میاندوآب، اشنویه، بوکان، تکاب، مهاباد پیرانشهر، ماکو، شاهیندژ، چالدران و سردشت			*

جدول ۴. درجه سطوح برخورداری شهرستان‌های استان آذربایجان غربی

رتبه درکل کشور	ترتیب در کشور	ضریب توسعه	رتبه	ترتیب در استان	ضریب توسعه
۶۰	ارومیه	0.187671	۱	ارومیه	0.758027
۱۱۸	سلماس	0.147748	۲	خوی	0.535936
۱۳۳	خوی	0.139689	۳	سلماس	0.508862
۲۱۱	نقده	0.113175	۴	نقده	0.452291
۲۱۶	میاندوآب	0.112157	۵	میاندوآب	0.41718
۲۲۶	اشنویه	0.1096	۶	مهاباد	0.345904
۲۳۲	بوکان	0.107989	۷	تکاب	0.344448
۲۴۲	تکاب	0.105882	۸	اشنویه	0.344013
۲۵۹	مهاباد	0.101983	۹	بوکان	0.31369
۲۶۴	پیرانشهر	0.100636	۱۰	پیرانشهر	0.311356
۲۷۸	ماکو	0.097672	۱۱	شاهیندژ	0.289962
۲۸۹	شاهیندژ	0.092403	۱۲	ماکو	0.26968
۳۱۳	چالدران	0.084259	۱۳	سردشت	0.140139
۳۱۷	سردشت	0.083112	۱۴	چالدران	0.076768

۶. منابع

۱. آذر، عادل و رجبزاده، علی، ۱۳۸۱، **تصمیم‌گیری کاربردی (رویکرد M.A.D.M)**، چاپ اول، تهران، انتشارات نگاه دانش.
۲. آذر، عادل و مومنی، منصور، ۱۳۸۳، **آمار و کاربرد آن در مدیریت**، جلد دوم، چاپ هفتم، تهران، انتشارات سمت.
۳. بدری، سید علی و اکبریان رونیزی، سعید رضا، ۱۳۸۵، **مطالعه تطبیقی کاربرد روش‌های سنجش توسعه یافتگی در مطالعات ناحیه‌ای**، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره ۶، زاهدان.
۴. بهفرز، فاطمه، ۱۳۷۰، **تحلیلی جغرافیایی بر توسعه و تباین رفاه انسانی در دنیا**، مجله پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۳۸، مهر ۱۳۷۹، تهران.
۵. حبیبی، حسن، ۱۳۷۵، **شهرسازی، تخلیلات و واقعیات (ترجمه)**، چاپ اول، تهران، انتشارات دانشگاه تهران.
۶. حسن‌زاده دلیر، کریم و ملکی، سعید، ۱۳۸۵، **بررسی وضعیت شاخص‌های انسانی در استان ایلام**، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره ۶، زاهدان.
۷. حسین‌زاده، دلیر، ۱۳۸۵، **برنامه‌ریزی ناحیه‌ای**، چاپ پنجم، تهران، انتشارات سمت.
۸. خاکپور، براتعلی، ۱۳۸۵، **سنجش میزان توسعه یافتگی دهستان‌های شهرستان شیروان به منظور برنامه‌ریزی ناحیه‌ای**، مجله جغرافیا و توسعه ناحیه‌ای، شماره ۷، زاهدان.
۹. رضوانی، محمدرضا و حبیبی، کیومرث، ۱۳۷۹، **سنجش درجه توسعه یافتگی استان‌های کشور**، طرح تحقیقاتی معاونت پژوهشی دانشگاه تهران.
۱۰. زالی، نادر، ۱۳۷۹، **سطح توسعه منطقه‌ای (استان آذربایجان شرقی)**، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شیراز، دانشکده هنر و معماری.
۱۱. شکویی، حسین، ۱۳۷۲، **دیدگاه‌های نو در جغرافیای شهری**، چاپ اول، تهران، انتشارات سمت.
۱۲. شکویی، حسین و کاظمی، موسی، ۱۳۸۱، **سنجش پایداری توسعه شهر قم**، مجله پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۴۳، تهران.
۱۳. طالبی، هوشنگ و زنگی‌آبادی، علی، ۱۳۸۰، **تحلیل و شاخص‌ها و تعیین عوامل مؤثر در توسعه انسانی شهرهای بزرگ**، مجله تحقیقات جغرافیایی، شماره ۵۰۵، مشهد.
۱۴. قرخلو، مهدی و حبیبی، کیومرث، ۱۳۸۵، **تحلیل مهاجرت در ارتباط با سطح توسعه یافتگی استان‌های کشور**، مجله تحقیقات جغرافیایی، شماره پیاپی ۸۸، مشهد.
۱۵. کارشناسان سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی، ۱۳۷۹، **تعیین درجه توسعه یافتگی استان‌های کشور با روش تحلیل عاملی**، چاپ اول، تهران، انتشارات سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور.
۱۶. کارشناسان معاونت امور اقتصادی سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان مازندران، ۱۳۸۵، **رتبه‌بندی استان‌های کشور بر اساس شاخص‌های هدف کمی برنامه چهارم توسعه**، مازندران، انتشارات سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور (مازندران).
۱۷. کلانتری، خلیل و دیگران، ۱۳۸۲، **سنجش سطح توسعه روستایی در شهرستان تربت حیدریه**، فصل‌نامه پژوهش‌های جغرافیایی، شماره ۴۴، تهران.
۱۸. مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵، **سالنامه آماری کشور**، تهران، انتشارات مرکز آمار ایران.
۱۹. مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵، **نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن کشور (۳۰ جلد)**، تهران، انتشارات مرکز آمار ایران.
۲۰. مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵، **نتایج حساب‌های منطقه‌ای**، تهران، انتشارات مرکز آمار ایران.
۲۱. منظری حصار، مهدی و محقر، علی، ۱۳۸۴، **بکارگیری الگویی برای تخصیص اعتبارات محرومیت‌دانی**، مجله برنامه و بودجه، شماره ۹۱، تیر و خرداد ۱۳۸۴، تهران.

۲۲. نظم فر حسین و نادرپور، مهدی، ۱۳۸۸، تحلیل نابرابری‌های منطقه‌ای با استفاده از تکنیک تاکسونومی، دومین همایش علوم جغرافیایی ۱۵ و ۱۶ مهرماه، دانشگاه پیام نور مرکز اورمیه.
23. Astle, A., 1989, **What is development**, New Zealand journal of geography.
24. Clark, A.N., 1988, (first polished 1985), **Longman Dictionary of geography: Human and physic Geography Terms Explained**. Great Britain. Butler and Tanner ltd.
25. Cowen, M.P, shenton W., 1996, **Doctrines of Development**. Rutledge.

Archive of SID